

jedna dijalektika s drugom: ateizam i kršćanstvo, »ateistički humanizam« i autentični katolicizam. Novine i televizija osuđuju nas na prividnost, kaže Guitton, dok šute o bitnome. Pod tom prividnošću i razboritošću idemo prema budućnosti. Diplomatski, strateški ili politički sukobi prikrivaju fundamentalni sukob, koji je metafizičkog, religioznog reda. Kao što je rekao Malraux, XXI. stoljeće bit će religiozno ili ga neće biti (str. 103—104).

Misli koje smo iznijeli predstavljaju samo blijede obrise knjige, bogate sadržajem a kratke stranicama. Sigurno će izazvati na razmišljanje mnoge intelektualce ne samo u Francuskoj nego i drugdje po svijetu.

PREDROMANIČKO DOBA U DALMACIJI

Željko Rapanić, Predromaničko doba u Dalmaciji, izd. Logos, Split, 1987, str. 239.

Josip Ante Soldo

Knjiga Željka Rapanića, poznatog arheologa, muzealca, povjesničara umjetnosti i pisca brojnih članaka napisana je lijepim jezikom i jasnim stilom; puna je izazivačkih, ali i uvjerljivih pitanja, pa i novih tvrdnja, tako da se čita zanimljivo i ugodno, iako se radi o važnom području prve afirmacije hrvatske kulture. Pisac je u ovoj studiji, inače doktorskoj radnji, uspio dati sintezu predromaničkog doba kod nas od IX. do polovice XI. stoljeća. Prostorno se ograničio na najbujniji kraj po nalazima, od rijeke Zrmanje do Cetine, ali u usporedbama dodiruje umjetnička djela na Kvarneru i u Istri kao i na pelješkom, dubrovačkom i kotorskom području, priznajući drukčije sastavnice tih u biti sličnih ostvarenja.

Iako je cilj Rapanićeva rada sinteza umjetnosti starohrvatskog razdoblja, ipak je već u naslovu — »predromaničko doba« — pokazao da je svoja razmatranja želio uokviriti šire nego što se to u nas, osobito prije, radilo. Ograničavalo se, naime, na opise pojedinih ostataka, zaustavljajući se na formalnim pojedinostima, kako bi se iz njih izvodili različiti zaključci o porijeklu i pravcima širenja umjetničkog stvaralaštva. Sigurno, bez takvih radova ne bi bila moguća njegova sinteza, ali se autor izrazito ogradio od sitnih formalnih razlika zbog kojih su datiranje spomenika i njihova provenijencija, kao i smjerovi utjecaja stvarali više zabune nego prava rješenja, što se osobito vidi u slučaju sarkofaga oko splitske prvostolnice. Stoga, da bi stvorio što zorniju sliku nastajanja i razvoja predromaničke umjetnosti, Rapanić je bio prisiljen ući u povijesne, ekonomske i vjerske odrednice tog razdoblja. Kako se radi o djelima vezanim uz crkve, on, ne ulazeći u crkvenu povijest, uzima svugdje u obzir vjerske i liturgijske uvjetovanosti umjetničkih predmeta.

Pisac se ograđuje od izraza »starohrvatska umjetnost« kao termina koji je »neadekvatan i neprecizan«, jer se pod njim ne može obuhvatiti umjetnost bizantskih gradova na Jadranu, koja čini jedinstvenu kulturnu vezu s područjem hrvatske države, niti je s njim moguće uključiti se u krug europske likovne kulture; naprotiv, s njim se to sužuje.

Da bi protumačio nagli uspon predromanike u drugoj polovici IX. stoljeća, Rapanić je prihvatio nove tvrdnje L. Margetića o dolasku Hrvata u vrijeme približavanja Franaka našim krajevima (kraj VIII. st.), J. Ferluge o bizantskoj upravi kao i stvaranju dalmatinskog temata te u mnogočemu pisanje N. Klaić,

dakle novijih povjesničara. Slično je pristupio novijim rezultatima arheoloških i likovnih stručnjaka iako duboko cijeni F. Bulića i Lj. Karamana, i druge. U procjenama i tvrdnjama ostao je suzdržan, ostavljajući mogućnost i drukčijeg rješenja, a mnoga pitanja ostavlja neriješena.

Prisjećajući se Bulićeve misli iz godine 1888. da se langobardski i karolinški ukrasni motivi moraju shvaćati kao nastavak »... prvih vijekova staro kršćanske umjetnosti«, Rapanić smatra da su predromanički spomenici našeg kraja nastavak bogate tradicije, osobito bogate nakon Justinijanove rekonkviste (VI. st.). Iz tog nasljeđa nastajao je novi stilski izraz u gradovima i na tlu Hrvatske, koji se širio pokrštenjem koje je uslijedilo odmah po dolasku (IX. st.), bez obzira na datiranje Višeslavove krstionice, ali se također usklađivao s liturgijskim potrebama, te se učvrstio središnjem odnosu između Hrvata i Bizanta, kad je za cara Bazilija osnovan temat i zbog opasnosti od Arapa riješilo plaćanje danka građana Hrvatima za uživanje zemalja izvan gradskih zidina. To smirenje odrazilo se velikom građevinskom djelatnošću za kneza Branimira i Muncimira, što je nastavljeno u X. st. kad kulminira gradnja crkava i njihovo ukrašavanje kamenim namještajem.

Rješenjem odnosa između bizantskih gradova i Hrvata ubrzao je njihov ulazak u gradove dosta rano ako se prihvati simpatična tvrdnja B. Gabričevića, što Rapanić čini, da je nadbiskup splitskih sabora u X. stoljeću bio Ivan, sin Hrvata Tordakatova. Kroatiziranje gradova normalno je nastavljeno, kako je u više radova pokazala V. Jakić-Cestarić. Prema tome, predromanika je kod nas nastala prožimanjem gradova i zaleđa, te se tako stvarao jedinstveni kulturni jezik koji se iz gradova širio prema kopnu, prema brežuljcima kraških polja, gdje se nastavljao život, a i kult, te nastali dodiri potrebni da bi »zajednica mogla očvrnuti i dobiti obilježja države« (str. 197).

Kulturna zbivanja kod nas, prema Rapaniću, nastala su iz starokršćanske tradicije. Stoga on odbacuje direktne utjecaje sa strane: langobardske umjetnosti, jačeg djelovanja majstora iz Coma (magistri commacini) ili iz Akvileje, nešto prisutnijeg u Istri, a još manje prihvaća utjecaj umjetnosti iz pradomovine (J. Strzygowski), što je učinio još Karaman. Međutim, Rapanić smatra neispravna i Karamanova domišljanja da su hrvatski velikaši pozivali majstore ili svoje ljude slati vani da izuče zidarski ili klesarski posao. Naprotiv, likovna ostvarenja došla su u Hrvatsku putovima kristijanizacije, skupa s misionarima koji su zidarima i klesarima, od kojih su nekih imena uklesana, davali ideje upriličene namjeni zgrada. Kako je lokalni vladajući sloj dizao crkve, o čemu svjedoče imena donatora, stvarale su se s vremenom i radionice. Time je dolazilo do sitnih posebnosti i odstupanja od shema, zbog čega je teško odrediti točno vrijeme nastanka pojedinih objekata; odatle široka datiranja od IX. pa čak do XI. stoljeća.

U tom vremenu popravljaju se ili grade i ukrašavaju crkve u gradovima, a i u zaleđu, u istoj predromaničkoj maniri. Rapanić izričito zabacuje pojmove »primitivnog« građenja na tlu Hrvatske kao djela »priprostoga« hrvatskog graditelja ili »neukog« klesara, što je prisutno kod starijih pisaca, dok M. Pejaković, moguće nešto smjelo, pokazuje na izvanredno usklađivanje broja i sustava tih »primitivnih« crkava. Razlike su u majstoru, jer, npr., lošije je izrađen timpan u splitskoj crkvi sv. Martina od Branimirova arhitrava na Muću, ili loša je izradba, ali je idealno primijenjena shema na plutejima iz Kljaka. Stoga odnose: grad — Bizant = kvalitetan rad, a zaleđe — Hrvatska = loš rad, Rapanić odlučno, s pravom, zabacuje.

Gradnju crkava povezuje sa starokršćanskim crkvama, čak ih zove bazilikama bez obzira na njihovu veličinu, a dijeli ih u dva tipa: s uzdužnim crkvenim brodom, s apsidama na istočnoj strani, i s centralnim prostorom, s ulazom na zapadnoj strani; uvažava formalne razlike koje je pedantno izvršio T. Marasović, ali ne priznaje da se zbog oblikovnih inačica može tvrditi o »izravnim utjecajima bilo Istoka ili Zapada na pojedinačno rješenje« (str. 166).

I predromanička skulptura je proizašla od starokršćanske od koje se znatno razlikuje. Jedan od polaznih motiva jest starokršćanski motiv križa pod lukom s dvjema stablima sa strane, koji se nalazi na splitskim sarkofazima kao i na

pregradama iz Kljaka. U predromanici to ustupa mjesto kombinaciji mreža, biljnim elementima, sa simboličkim prikazima pod utjecajem broja ili geometrije. Literarnu podlogu tomu Rapanić je našao kod Eucherija iz Lyona (pol. V. st.). Tim se ukrasnim rješenjima urešuju crkve, i to uglavnom kamenim plutejima i zabatima.

Plutej je postojao još u starokršćanskom vremenu s ukrasnim križevima. Predromanika u prazne prostore unáša pleterne elemente. Drugi tip se sastoji od pleternih vrpca u redovima kružnica, kvadrata i rombova, što je u nas prevladavalo u drugoj polovici X. st. Treći tip ima jednako pleterne mreže, ali najčešće u dijagonali. Postoje, doduše, inačice umećanjem biljnog motiva ili ptica kao na pluteju iz Koljana. Izuzetak je plutej iz splitske Krstionice s pentagramom.

Zabat iznad oltarne predgrade, ukrašen sličnim elementima i natpisom na čast Krista, svetaca i s imenom donatora, možda je posebnost našeg područja. Rapanić s pravom zabacuje mišljenje po kojem bi on bio izraz pradomovinske arhitekture, jer se nalazi u starijim kršćanskim crkvama. No on nije ni imitacija antičkog timpana splitskog peristila (Dyggve), niti je nastao pod naročitim utjecajem Italije (Karaman-Jakšić) gdje ih nema mnogo. Rapanić misli da je zabat zamjena ciborija koji se u malom prostoru starohrvatskih crkava nije mogao postaviti, ali bi mogao biti znak usmjerenja vjernika prema svetištu, što se s arhitravima i natpisima još više naglašava. Da li je timpan s pregradom imao i liturgijsku ulogu, prepušta da na to odgovore liturgičari. Mislimo da je zabat s cijelom predgradom dijelio prostor određen za kler, vladara ili vlastelu od običnih vjernika.

Osim ovih Rapanić dodiruje i druga pitanja koja se uklapaju u njegovu viziju kulturnih zbivanja. Od posebne su važnosti epigrafska baština, koja ne izlazi iz okvira dosadašnjih razmatranja, i sarkofazi. U datiranju sarkofaga slaže se s Gabričevićem ili, bolje, pupunja ga. Najstarijima smatra mali zadarski i dva iz Splita, s ukrštenim ljljanima (nadbiskupa Ivana Ravenjanina i priora Petra); nešto su kasniji sakrofazi kraljice Jelene i nadbiskupa Martina (Marina?), kojima je prototip zadarski, s uklesanim pticama ispod arkada, zatim nadbiskupa Ivana Tordakatova, jedini na kojemu je istovremeno uklesan epitafor i ukras, te dosta kasnije nadbiskupa Lovre i Petra Crnoga s kraja XI. st. Ta će datiranja sigurno izazvati rasprave.

Rapanić se u ovoj knjizi pokazao izvršnim poznavaoцем materije, ali još više stručnjakom koji se uspješno uzdiže iznad pojedinosti da bi stvorio viziju vremena u kojemu se stvaralačka snaga na našem tlu približavala »samome vrhu europske predromanike«. Odbacivši osjećaj inferiornosti »neukog« hrvatskog stvaraoца, on je iznio globalnu sliku razvoja koja se može upotpunjavati, pa i u mnogočemu ispravljati, ali će u biti ostati onakva kako ju je prikazao: razdoblje bujno sadržajem i umjetničkim dostignućem.

NOVI POTICAJI I OTKRIĆA ZVONIMIRA KULUNDŽIĆA

- *Ta rič hrvacka, starinska, naša, draga ... , knjiga II.*
- *500. obljetnica kosinjskog misala*
- *Stara hrvatska knjiga u svjetskom kontekstu*

Nikola Bićanić

U drugom dijelu knjige *Ta rič hrvacka, starinska, naša, draga... ča zvoni kroz stolića* (o čijem smo prvom dijelu opširnije pisali u CUS-u, br. 3, 1981) Zvonimir Kulundžić nas je obradovao nizom rezultata svoga historiografskog